

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги!

Посібник, котрий тримаєте у руках, присвячено інтерактивним технологіям навчання, теоретичним та практичним аспектам їх застосування у початковій освіті.

Накопичений за останні роки досвід використання інтерактивних методів та технологій у навчально-виховному процесі молодшої школи дає підстави впевнено стверджувати, що саме інтерактивне навчання створює умови як для формування компетентностей учнів, так і для розвитку та виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей, толерантних, розкутих, оптимістично налаштованих, готових до подолання життєвих труднощів, стійких до стресів і фрустрацій тощо.

Як засвідчує досвід, використання інтерактивних технологій у початковій школі сприяє інтенсифікації та оптимізації навчального процесу, дозволяє вчителям:

- зробити навчання більш доступним і цікавим;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати соціальний досвід учнів через включення у різні навчальні та життєві ситуації та їх переживання;
- створити умови для розвитку у дітей здатності будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути до діалогу, знаходити спільне розв'язання проблеми;
- навчити учнів формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити свою точку зору, аргументувати й дискутувати, слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- ефективно розвивати у школярів навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Окрім того, використання інтерактивних методів дозволяє реалізувати ідею співпраці тих, хто навчає, і тих, хто навчається, сприяє оздоровленню психологічного клімату на уроці, конструктивній взаємодії, створенню доброзичливої атмосфери.

На превеликий жаль, більшість учителів сьогодні недостатньо обізнана у тому, які є методи та технології інтерактивного навчання, якими є умови їх використання. Адже кожен з методів потребує від учителя чіткої покрокової, поетапної реалізації з обов'язковим

прогнозуванням результатів навчання. Окрім того, в інтерактивному процесі часто відбувається не навчальне заняття із заданої теми, а розгортається «саме життя», де учасники «проживають» конкретну подію, що спланована, структурована, сконцентрована. При цьому кожен із застосовуваних методів виконує свою функцію, отже, і комплексний вплив на учнів може бути не до кінця передбачуваним. Тому для ефективного застосування інтерактивних методів та технологій у навчальному процесі учителю потрібен власний досвід участі в групових інтерактивних вправах.

Полегшити вчителям підготовку до інтерактивного навчання покликані зміст та структура нашого посібника, що поділяється на дві частини: теоретичну та практичну. У теоретичній частині (розділ I) ми ознайомимо читачів із сутністю інтерактивних методів та технологій навчання, психолого-педагогічними умовами їх застосування у навчально-виховному процесі початкової школи, вимогами до структури інтерактивних уроків та підходами до оцінювання навчальних досягнень учнів за умов кооперативного навчання. У другій частині посібника (розділ II) вміщено розробки уроків з різних навчальних предметів початкової школи, авторами яких запропоновані можливі варіанти використання інтерактивних методів навчання у навчальному процесі.

Сподіваємось, що посібник буде сприяти поширенню в освітньому просторі України цієї інновації й збільшенню кількості вчителів, котрі цілеспрямовано впроваджуватимуть інтерактивні технології навчання у навчально-виховний процес початкової школи.

Розділ І. ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

1.1. Сутність інтерактивного навчання

У свідомість українських вчителів через публікації останнього часу і через систему неформальної освіти поступово закладається думка, що інтерактивні методи та технології навчання створюють необхідні умови як для розвитку і виховання особистості активних громадян із системою власних духовних цінностей, так і для становлення і розвитку компетентностей учнів. У зв'язку з цим важливим видається визначення самого поняття і сутності цієї групи методів, їх відмінностей від інших.

Нагадаємо, що термін «інтерактивна педагогіка» відносно новий: його ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц. Лінгвістичне тлумачення слова, представлене в іншомовних словниках, свідчить, що поняття «інтерактивність», «інтерактив» прийшли до нас з англійської мови. «Inter» — поміж-, серед-, взаємо-, «act» — діяти, отже, Interact — взаємодіяти. Інтерактивністю в навчанні можна вважати взаємодію учнів, перебування їх у режимі бесіди, діалогу, спільної дії. Відповідно, у дослівному розумінні інтерактивним може бути метод, у якому той, хто навчається, є учасником, який разом з іншими здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише, малює тощо, тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, особисто створюючи це.

Суть інтерактивного навчання полягає у тім, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці). В ньому всі учні та вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Учитель в інтерактивному навчанні виступає як організатор процесу навчання, консультант, фасилітатор, який ніколи не «замикає» навчальний процес на собі. Головними у процесі навчання є зв'язки між учнями, їх взаємодія і співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, учні беруть на себе взаємну відповідальність за результати навчання.

Перш ніж говорити про сутність технології інтерактивного навчання, дамо власне визначення базового для сучасної педагогічної теорії і практики поняття «педагогічна технологія», оскільки і сьогодні можна почути різні тлумачення цього терміна.

Висхідним у визначенні сутності педагогічної технології є поняття «технологія». Слово «технологія» складається з двох компонентів: 1) «техно», що одночасно означає і мистецтво (уміння, майстерність), і ремесло (професійне заняття, професія); 2) «логія» — наука, опис.

Вперше у педагогіці поняття «технологія» з'явилося на межі 40-50-х рр. XX ст. і було пов'язане з використанням у навчальному процесі технічних засобів навчання і програмового навчання. У подальшому, внаслідок постійних змін соціокультурної ситуації, теорія і практика педагогічного процесу поглибили і розширили наші уявлення щодо поняття «педагогічна технологія». Останніми роками цей термін все частіше використовують дослідники проблем організації процесу навчання, звернувшись до більш глибокого вивчення ролі й функцій учня (студента або взагалі того, хто навчається), а також його взаємодії з іншими учасниками процесу навчання.

Один з відомих дослідників В.П. Беспалько визначив три параметри педагогічної технології: цілісність процесу навчання (включаючи діяльність тих, хто навчається), цілепокладання і забезпечення досягнення поставленої мети навчання. На думку вченого, характерними рисами педагогічної технології є: 1) попереднє проектування навчально-виховного процесу; 2) визначення структури й змісту не тільки діяльності вчителя, а й навчально-пізнавальної діяльності самого учня; 3) визначення цілей навчання («процес цілепокладання»), щоб здійснювати об'єктивний контроль за якістю засвоєння учнями навчального матеріалу й розвитком особистості учнів; 4) цілісне представлення навчально-виховного процесу; 5) гармонійна взаємодія всіх елементів педагогічної системи; 6) забезпечення високої стабільності успіхів у навчанні практично будь-якої кількості учнів¹.

Інші дослідники (О. Пехота, В. Сластенін, С. Сисоєва, О. Філатов, Д. Чернілевський) наголошували на системному підході до навчально-виховного процесу як головній ознаці технологізації, необхідності впроваджувати впорядковану систему проце-

¹Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М., 1989. — С. 12, 13.

дур, чітке дотримання яких дасть певний спланований результат. М. В. Кларін зазначав, що сильною стороною педагогічної технології є те, що «у ній конструюється й здійснюється такий навчальний процес, що повинен гарантувати досягнення поставленої мети». При цьому обов'язковими є постановка цілей і їх максимальне уточнення; жорстка орієнтація всього процесу навчання на висунуті цілі; орієнтація навчальних цілей, а разом з ними й усього ходу навчання, на гарантоване досягнення результатів; оцінка поточних результатів; корекція навчання, спрямована на досягнення поставлених цілей; заключна оцінка результатів¹.

Узагальнюючи, зазначимо, що педагогічна технологія, по суті, означає таку організацію навчально-виховного процесу, що передбачає певну систему дій і взаємодій всіх учасників навчального процесу. При цьому важливими є два моменти. По-перше, педагогічна технологія детально описує систему дій не тільки вчителя, викладача, а й, насамперед, того, хто навчається, — учня, студента. По-друге, вона забезпечує, гарантує, при коректному застосуванні, досягнення визначених результатів. Отже, структура педагогічної технології або технологічна структура навчально-виховного процесу є сукупністю способів педагогічної взаємодії, послідовна реалізація яких гарантує розв'язання педагогічних завдань. Вона є системою певних операцій, технічних дій і функцій учителів і учнів, згрупованих за основними етапами процесу навчання.

Проте чи завжди застосування у педагогічному процесі сукупності способів, кроків взаємодії вчителя і учнів гарантує бажаний (планований) результат? Звичайно, ні.

Їхня ефективність залежить від багатьох чинників: індивідуальних і статевовікових особливостей учнів і вчителя, професійної майстерності педагога, змісту педагогічного процесу, психофізичного стану учасників навчання тощо. Тому можна передбачити, що застосування у педагогічному процесі сукупності способів взаємодії не гарантує розв'язання педагогічних завдань, а лише створює умови для просування до очікуваних результатів. А оскільки всі педагогічні завдання пов'язані з розвитком особистості, правомірно говорити про створення умов для розвитку учнів.

Визначаючи поняття «педагогічна технологія», ми часто оперуємо і термінами «методика», «метод», «прийом», «засіб», тому бажано встановити їх співвідношення. Методика є галуззю педаго-

¹Кларін М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. — М., 1989. — С. 39.

гіки, вченням про методи – способи педагогічної взаємодії. Кожен метод складається з прийомів, які, у свою чергу, є сукупністю операцій, дій. Співвідносячи між собою поняття «метод» і «прийом», зазначимо, що межі між ними часто умовні та дуже мінливі. Кожен метод є певною системою прийомів, а кожен прийом і фрагмент діяльності складається з системи раціональних дій. За допомогою прийому не розв’язується завдання в цілому, а лише його частина. Отже, метод і прийом співвідносяться як частина і ціле.

Такі міркування говорять на користь синонімічності понять «методика» і «педагогічна технологія». Водночас між ними є відмінності. Методика є сукупністю різноманітних методів навчання і не вибудовує їх логічно під час реалізації у навчальному процесі. Технологія ж завжди передбачає визначену логіку, послідовність педагогічних методів і прийомів, спільних дій вчителя і учнів, що мають забезпечити конкретний результат їхнього розвитку. Інакше кажучи, технологія відрізняється від методики своєю алгоритмічністю, причому під алгоритмом розуміємо точну й однозначно визначену послідовність виконання операцій (дій), що ведуть до розв’язання задачі¹. Проте, якщо алгоритм передбачає точну репродукцію дій, то педагогічна технологія враховує і припускає творчість як вчителя, так і учнів.

Важливим для нас є також співвідношення понять «педагогічна технологія» і «технологія навчання, або навчальна технологія». Педагогічний словник визначає поняття «педагогічна технологія» як «систему способів, прийомів, кроків, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань навчання і розвитку особистості вихованця, а сама навчальна діяльність представлена у вигляді певної системи дій»². Таким чином, якщо в основі педагогічної технології лежить ідея проектування, конструювання і відтворюваності навчально-виховного процесу в цілому, то технологія навчання покликана забезпечувати гарантований результат навчальної діяльності. «Навчальна технологія» — більш вузьке поняття, покликане конкретизувати та алгоритмізувати методику навчання.

Нарешті щодо співвідношення понять «технологія» і «засіб навчання», що трактується у довідниковій літературі як «предметна підтримка педагогічного процесу, а також різноманітна діяльність,

¹Великий тлумачний словник української мови.— К.: Перун, 2001. — С. 13.

²Каджаспирова Г. М., Каджаспиров А.Ю. Педагогический словарь.— М., 2001. — С. 149-150.

в яку включаються вихованці: праця, гра, навчання, спілкування, пізнання»¹. Таким чином, педагогічні засоби ми визначаємо як знаряддя, інструментарій педагогічної діяльності, сукупність матеріальних та ідеальних об'єктів і явищ, що використовуються для розв'язання педагогічних завдань. Педагогічні технології є одним з провідних засобів у діяльності вчителя. Зауважимо на особливій функції педагогічних технологій як інтегрованого педагогічного засобу, через який відбувається використання, застосування у педагогічному процесі інших педагогічних засобів (діяльності, педагогічного спілкування, змісту, методів і прийомів, організаційних форм тощо).

Розмаїття педагогічних технологій потребує їхньої класифікації. Найбільш доцільною нам здається класифікація за ступенем прояву учнями суб'єктності, активності, самостійності у створенні умов для свого саморозвитку. Відповідно до цього можна виділити дві основні групи педагогічних технологій: репродуктивні (особистісно відчужені); продуктивні (особистісно орієнтовані). Порівняємо ці групи за провідними характеристиками, скориставшись таблицею 1.

Таблиця 1

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНИХ І РЕПРОДУКТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

<i>Характеристика технології</i>	<i>Репродуктивні</i>	<i>Продуктивні</i>
Мета	Повідомлення учням готової системи знань, формування на їх основі умінь, навичок	Створення комплексу оптимальних умов для розвитку особистості учня
Характер відносин вчителя і учнів	Суб'єкт — об'єктні (вчитель завжди суб'єкт діяльності, учні — об'єкт впливу вчителя)	Міжсуб'єктні рівноправні відносини
Провідна функція учнів	Сприйняття і запам'ятовування інформації вчителя, діяльність за зразком	Самостійне набуття знань, створення умов для свого розвитку у взаємодії з вчителем. Суб'єкт діяльності, дослідник проблем

¹Каджаспирова Г. М., Каджаспиров А.Ю. Педагогический словарь.— М., 2001.— С. 142.

Провідна функція вчителя	Організація впливу на учнів, трансляція у свідомість учнів інформації у вигляді сформульованих положень, доказів, відібраних фактів, де зафіксовані погляди вчителя, авторів підручника	Організація взаємодії з учнями, створення умов розвитку їхньої суб'єктності, самостійності у діяльності
Головні пріоритети	Виконання обов'язкової навчальної програми	Діяльність, спілкування, діалог, можливості самовираження, самореалізації учнів і вчителя, процесуальність, розвиток, рефлексія учнями власного досвіду творчої діяльності
Домінуючі методи	Пояснювально-ілюстративні	Проблемно-пошукові, інтерактивні
Об'єкт головної уваги вчителя	Організація власної діяльності	Організація діяльності учнів, педагогічної взаємодії

Все викладене вище дозволяє нам тепер перейти до характеристики однієї з інноваційних педагогічних технологій, яка за своїми базовими характеристиками належить до продуктивних, — технології інтерактивного навчання.

Визначення сутності педагогічної технології інтерактивного навчання почнемо з поняття «інтерактивний метод». Метод у педагогіці визначається як спосіб цілеспрямованої взаємодії вчителя і учнів для розв'язання педагогічних завдань, тобто для розвитку. У понятті «інтеракція» можна виділити дві складові: «інтер», що означає «між», «акція» — «посилена діяльність». Таким чином, інтерактивні методи можемо трактувати як способи цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії вчителя і учнів зі створення оптимальних умов для свого розвитку.

Ключовим поняттям, що визначає сутність інтерактивних методів, є «взаємодія». Взаємодія трактується як безпосередня міжосо-

бистісна комунікація, найважливішою особливістю якої визнається здатність людини «приймати роль іншого», уявляти, як її сприймає партнер по спілкуванню або група, відповідно інтерпретувати ситуацію і конструювати власні дії. Педагогічна взаємодія — це обмін діяльністю між педагогом і учнями, в якому діяльність одного обумовлює діяльність іншого (інших). Вона є процесом спільної діяльності педагога і учнів, атрибутами якого є:

- присутність учасників у єдиному часі та просторі, що створює можливість особистого контакту між ними;
- наявність спільної мети, очікуваного результату діяльності, який відповідає інтересам всіх і сприяє реалізації потреб кожного;
- планування, контроль, корекція і координація дій;
- розподіл єдиного процесу співпраці, спільної діяльності між учасниками;
- виникнення міжособистісних відносин.

Отже, інтерактивні методи — це посилена педагогічна взаємодія, взаємовплив учасників педагогічного процесу через призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності. Це процес інтенсивної, міжсуб'єктної комунікації вчителя і учнів (педагог — суб'єкт власної професійної діяльності ставить в позицію суб'єкта освітньої діяльності учня). Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується високим ступенем інтенсивності спілкування її учасників, їх комунікації, обміну діяльностями, зміною і різноманітністю її видів, форм і прийомів, цілеспрямованою рефлексією учасниками своєї діяльності і взаємодії, що відбулася. Інтерактивна педагогічна взаємодія, реалізація інтерактивних педагогічних методів спрямовані на зміну, вдосконалення моделей поведінки і діяльності учасників педагогічного процесу.

Аналіз практики інтерактивної педагогічної взаємодії дозволив виділити її провідні ознаки та інструменти, серед яких: полілог, діалог, мислєдіяльність, смислотворчість, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо. Для використання у практиці всі ці інструменти повинні мати чіткі однозначні визначення, а отже, розуміння їх вчителем. Тому подамо їх визначення.

Полілог (у перекладі з грецької означає «багатоголосся») в педагогічному процесі є багатоголоссям, в якому можна почути голос кожного учасника педагогічної взаємодії. Інтерактивне навчання

потребує багатостороннього типу комунікації, коли комунікаційні зв'язки виникають не тільки між вчителем і учнями, а й між всіма учнями, а педагог стає рівноправним учасником навчальної діяльності. У процесі такої комунікації в учнів з'являється можливість поділитись своїми думками і почуттями в рамках певної теми, розповісти про свої висновки, вислухати думки не тільки вчителя, а й однокласників. Застосування багатосторонньої комунікації дозволяє включати у процес навчання всіх учнів класу. Полілог — це можливість кожного учасника педагогічного процесу мати свою індивідуальну точку зору з будь-якої проблеми і готовність висловити ці погляди; причому будь-яка точка зору, якою б вона не була, має право на існування. І ще один дуже важливий аспект полілогу в педагогічному процесі — відмова від права на абсолютну істину і вчителя, і учнів, подолання конформізму в думках, що необхідно для продуктивної смислотворчості.

Процес взаємодії між учнями на основі багатосторонньої комунікації є можливим, з одного боку, за умов опанування навичками міжособистісного спілкування (уміння слухати себе й інших, відтворювати те, що почуте, пояснювати, ставити запитання та ін)., з іншого боку — за умов зміни вчителем основ, на яких будується така взаємодія. У такому випадку йдеться про застосування принципів кооперативності, кооперативного навчання.

Діалог передбачає сприйняття учасниками педагогічного процесу самих себе як рівних партнерів, суб'єктів взаємодії. Діалог в педагогічному процесі — це:

- сприйняття учня педагогом як особистості, як індивідуальності; прийняття учня незалежно від його індивідуальних чи статевих або вікових особливостей;
- повага до чужого «Я» незалежно від поглядів, характеру;
- право кожного учасника педагогічної взаємодії бути самим собою, виражати себе у різноманітній діяльності, реалізувати свої потенції за своїм планом, за своєю моделлю.

Діалогічність спілкування вчителя і учнів передбачає їх уміння з повагою ставитись один до одного; взаємну допомогу у формуванні свого способу думки, свого бачення проблеми, свого шляху розв'язання проблеми.

Мислєдіяльність як сутнісна ознака інтерактивних методів полягає в обов'язковій організації інтенсивної розумової діяльності